

Naar de Verlichting en eeuwige vrede van Kant

Naar de Verlichting en eeuwige vrede van Kant

Harm Hofman

2018

Schrijver: Harm Hofman

ISBN: 9789402179330

Brave Books I

© Harm Hofman

Inhoud

Inleiding	19
Deel 1. Referentieschema	23
1.0 Inleiding Kant; durft te denken aan vrede	25
1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen	27
1.1.1 Wetenschap, religie, onze bril die onweerswolken creëren.	27
1.1.2 De vrije wil	28
1.1.3 Doel/ middel	30
1.1.4 De wereld is niet zwart wit	31
1.2 Wat is Verlichting	33
1.2.1 Wees niet lui; de bevrijding van bevoogders	33
1.2.2 Ruimte voor effectief vrij openbaar gebruik van verstand	34
1.2.3 Burgermaatschappij in 'de democratische driehoek'	36
1.3 Naar de eeuwige vrede	39
1.3.1 Republikeinse staat	40
1.3.2 Geen revolutie	41
1.3.3 Federalisme en de VN	41
1.3.4 Non interventie en asielrecht	43
1.3.5 Handelsgeest	43
1.4 Samenvatting Kant; durft te denken aan vrede	45
2.0 Inleiding; Luhmann, evolutie door irritatie	47
2.1 Systemen, samenwerken en real life systeem	49
2.1.1 Systeemniveaus	49
2.1.2 Opbouw van een systeem	50
2.1.3 Soorten subsysteem	53
2.1.4 Real life systeem	53
2.2 Mensen en organisaties als cellen	55
2.2.1 Het schema van Luhmann	55
2.2.2 Sociaal systeem	56

Inhoudsopgave

2.2.2 Samenleving en interactie.....	57
2.2.3 Programma's	59
2.3 Modellen en regelsystemen	61
2.3.1 Het economische kringloopmodel	61
2.3.2 De grenzen aan de groei met Joop Den Uyl	63
2.3.3 De regelkring	65
2.3.4 Statistiek en drama met Al Gore	67
2.4 Samenvatting Luhmann; evolutie door irritatie	69
3.0 Inleiding. Habermas sturen door machtsvrije discours	71
3.1 Communicatief handelen en de evolutie van media.....	72
3.1.1 Kenmerken communicatie	72
3.1.2 Overkill aan gegevens en communicatief handelen.....	73
3.1.4 Het medium is de boodschap.....	75
3.2 Mechanism design, markt en democratie	79
3.2.1 Markt en democratie.....	79
3.2.2 Mechanismen van kiezen in een democratie	80
3.2.3 Beïnvloeding.....	83
3.3 Democratie en dictatuur in perspectief	85
3.3.1 Democratie	85
3.3.2 Het basisschema democratie en dictatuur	86
3.3.3 Dictatuur.....	88
3.4 Wat is krom en wat is recht in internationaal cultureel perspectief?	93
3.4.1 De mens is wereldburger	93
3.4.2 Het nut van een internationaal strafhof.....	95
3.4.3 Wanneer wordt vrije wereldhandel economisch kolonialisme?	97
3.5 Samenvatting Habermas sturen door machtsvrije discours.....	99
4.0 Inleiding Parsons; meten is weten, de analyse.....	103
4.1 AGIL, patroonvariabelen en groepsprocessen	105
4.1.1 het basisschema	105
4.1.2 Patroonvariabelen.....	108
4.1.3 Groepsprocessen.....	109

Inhoudsopgave

4.2 Differentiatie, integratie en evenwicht	111
4.2.1 Leren, differentiëren en integreren	111
4.2.2 Vervreemding, cultuur en evenwicht	113
4.2.3 De complexiteit van het model	114
4.3 Human biodiversiteit op wereldniveau	117
4.3.1 Internationale betrekkingen.....	117
4.3.2 De basis voor mondiale verschillen	120
4.3.3 Belang van diversiteit in natuurlijke kringlopen	121
4.4 Samenvatting Parsons; meten is weten, de analyse	125
Deel II. 'Met alle geweld' vanuit een ander perspectief	129
5.0 Aanpassen en durven denken	133
5.1 Ideaal, vriendschap veiligheid en vrijheid	135
5.1.1 Leven met idealen in een evenwicht.....	135
5.1.2 Reflecteren in vriendschap.....	136
5.1.3 Negatieve en positieve vrijheid en amputatie.	138
5.2 Professionals als 'dikke ik' in een parallelle stroom	141
5.2.1 Kennisontwikkeling doe je met burgers	141
5.2.2 De hermeneutische cultuur van dominante misplaatste grappen.....	143
5.2.3 Van technopool naar humanpool.....	145
5.3 Tussenbalans, totalitarisme en small is beautiful.....	147
5.3.1 De tussenbalans; aandachtspunten voor betrekken van burgers.....	147
5.3.2 Totalitaire systemen en radendemocratie	149
5.3.3 Een economische studie waarbij de mens weer meetelt.....	151
5.4 Samenvatting: Aanpassen en durven denken	155
6.0. Doelen, missie en principes.....	157
6.1. Doel, middelen en de tijdgeest	159
6.1.1 Missie, principes en realiteit	159
6.1.2 Tijd en onzekerheid	161
6.1.3 Architectuur en de tijdgeest	163
6.2 Kleine eenheden op een goed speelveld.....	167

Inhoudsopgave

6.2.1 Systemen en delen van het geheel	167
6.2.2 Autonomie als moderne mythe	168
6.2.3 Vreedzaam vechten door fair gedrag of goed speelveld.....	170
6.3 Breuklijnen, bruggen bouwen en teams.	173
6.3.1 <i>Bonding, bridging en teamleren</i>	173
6.3.2 Succesvolle groepsprocessen	175
6.3.3 <i>Handelen, werken en succesvolle projectgroepen</i>	176
6.4 Samenvatting: Doel, middelen en maakbaarheid	181
7.0 Moraal en internationale verhoudingen	185
7.1 De politieke mars der dwaasheid	187
7.1.1 Kenmerken van dwaasheid	187
7.1.2 Voorbeelden van dwaasheid	188
7.1.3 Successen uit het verleden zijn geen garantie voor de toekomst.	189
7.1.4 Vorderingen in de Verlichting	191
7.2 Samenzweringstheorie en de powerelite.....	193
7.2.1 Netwerken en civil society	193
7.2.2 Netwerken in maten en soorten; het gaat om vertrouwen	195
7.2.3 De evolutie van de Nederlandse elite	197
7.3 Wanneer begint de Verlichting?.....	201
7.3.1 De provocatie van 'After Terror'	201
7.3.2 Naar een rechtvaardige wereldorde van Tinbergen	203
7.3.3 Wie te lui is om te denken doet snel kwaad in complexe situaties.....	205
7.4 Samenvatting; Samenwerken, interventie en kolonialisatie	211
8.0 Inleiding evolutie	213
8.1 De stamboom familie en gedrag	215
8.1.1 De fylogenetische stamboom.....	215
8.1.2 Gedrag in de (verwantschaps) groep	216
8.1.3 Gedrag in en tussen groepen en territorium	218
8.2 Grenzen aan groei en evolutie van de mens.	221
8.2.1 Exponentiële logistische groei.....	221
8.2.2 Uiteindelijke en onmiddellijke oorzaken	222

Inhoudsopgave

8.2.3 Evolutie van en sociaal systeem en draagvlak.....	224
8.3 Besmetting en kantelpunt in complexe systemen	227
8.3.1 Besmetting en geluk	227
8.3.2 Complex systeem in simpel meer.....	230
8.3.3 De grenzen van Kant.....	232
8.4 Samenvatting: Evolutie.....	233
Deel III De vele facetten van de samenleving.....	237
9.0 Economie.....	241
9.1 Productiesystemen, innovatie en financiële markten.....	243
9.1.1 Typen productiesystemen.....	243
9.1.2 Concurrentie tussen landen om bedrijven.....	245
9.1.3 Rotterdam als museum	247
9.2 Economische mechanismen met veiligheidsgordels voor fout gedrag	251
9.2.1 Keynesiaanse, klassieke- en historische school.....	251
9.2.2 De publieke armoede van Galbraith	254
9.2.3 Public finance	255
9.2.4 Samen leren van je pad.	256
9.3 Internationale economische mechanismen, geldcreatie en flitskapitaal	259
9.3.1 Eerlijke arbeidsverdeling en handel ten tijde van Kant.....	259
9.3.2 Kapitaal, investeren en geldstromen uit ontwikkelingslanden	260
9.3.3 Kolonialiseren van onze proletarische partners en Forex.	262
9.3.4 Ontwikkelingssamenwerking is roeien tegen de neoliberale tsunami.....	265
9.4 Samenvatting Economie.....	267
10.0 Politiek.....	271
10.1 Het moderne feodalisme.....	273
10.1.1 Van de Gouden naar de 21 ^e Eeuw; wat is er gewijzigd	273
10.1.2 Windows of opportunities met coalities die niet leren.....	274
10.1.3 Fusie en bestuurlijke samenwerking; de bron voor totalitaire systemen	277
10.2. Doe-democratie, burgerschap en zelfsturing.....	279
10.2.1 Het smalle pad van doe-democratie en sociaal doe het zelve.....	279

Inhoudsopgave

10.2.2 Burgerschap als bindmiddel	281
10.2.3 Zelfsturing met meer regelruimte	283
10.3 Wereldwijde atmosfeer voor populisme en totalitarisme	287
10.3.1 Voorbeelden uit de Nederlandse praktijk.	287
10.3.2 Scholen rond internationale betrekkingen.....	290
10.3.3 Internationale instituties als belastende parallelle stroom.....	292
10.4 Samenvatting politiek.....	295
11.0 Gemeenschapsysteem	299
11.1 Landen, clusters en concurrentie	301
11.1.1 De groei diamant van Porter	301
11.1.2 Voorbeelden van landen	303
11.1.3 Het kennisoffensief en sociaal beleid om economie mogelijk te maken	306
11.2 Regio's, economie en overheden	309
11.2.1 Regionale; al zo oud als de mensheid, voorbeelden uit Nederland.	309
11.2.2 Een netwerk theorie die de maakbaarheid van Nagele overtreft	312
11.2.3 Waar veel mensen lopen ontstaan paden; met weinig mensen heerst het oerwoud.	313
11.3 Internet moderniteit en slimme steden	317
11.3.1 Evenwicht is de kern.....	317
11.3.2 Slimme steden zonde focus op burgers	318
11.3.3 Economisch voordeel als liefdadigheid	321
11.4 Samenvatting netwerken en regio's	325
12.0 Patroonhandhaving in de samenleving	327
12.1 Kennis en ontwikkeling.....	329
12.1.1 De evolutie van ons kennissysteem	329
12.1.2 Typen kennis, educatie en adolescentie als identiteitbepalende factor	330
12.1.3 De identiteit van de relaties	333
12.2 De infantiele consument	335
12.2.1 De verdwijnende burger.....	335
12.2.2 Totalisering van de samenleving	337
12.2.3 De toekomst van de burger en de burgemeesters.....	338
12.3 Ons vissenbrein en cultuur.	341

Inhoudsopgave

12.3.1 Het visse brein.....	341
12.3.2 Ethiek van groepen en landen.....	342
12.3.3 Functies van organisaties, culturen en de J curven.....	344
12.4 Samenvatting patroonhandhaving in de samenleving	349
Epiloog.....	353
De ultieme bewondering voor Kant	353
Harari, a brief history of tomorrow.....	355

Inhoudsopgave

Voorwoord

In het verre verleden maakte ik me impopulair bij de sociaal werkers van een jongerencentrum door als penningmeester steeds te verwijzen naar het boek 'De markt van welzijn en geluk' van Achterhuis. De financiële crisis in dat centrum werd opgelost. Of het door Achterhuis aangehaald algemene probleem daarmee verdween betwijfel ik. Zeker na het lezen van het proefschrift van Hurenkamp over burgerschap dat in deel III terug komt. Daarna kwam ik de naam Achterhuis nog wel eens tegen o.a. in het blad 'Filosofie' waarop ik me 20 jaar geleden abonneerde bij Harry Willemsen (redacteur), filosofiedocent en toen collega van een andere studierichting. De naam kwam 10 jaar geleden weer boven drijven tijdens een conferentie over McLuhan. In een lezing over ethiek en ontwikkelingen in de techniek werd verwezen naar zijn boeken. Die gaven een goed inzicht in de materie.

Toen ik het boek 'Met alle geweld' van Achterhuis in de winkel zag liggen, kocht ik het voor een regenachtige dag in de caravan. En regenen deed het. Ik las het boek met gemengde gevoelens en dat kwam niet alleen door het weer. Teksten uit romans en de Bijbel waren niet echt aan mij besteed, hoewel ze wel nieuwe inzichten geven voor een leek in die materie. Bij de filosofen was er meer herkenning, al staan de beschreven filosofen bij mij niet boven aan de lijst. Achterhuis schreef het boek omdat hij het fenomeen geweld, een kwaad in onze samenleving, wil begrijpen en gebruikt inzichten die hij al die jaren vergaarde. Als bedrijfskundige, technisch en economisch geschoold met managementfuncties achter de rug denk je met romans en filosofen als Girard al snel; 'Wat moet ik hiermee; wat gaan we doen?' Maar naast mijn beroepsmatige arbeid zat ik ook een tijdje in de politiek als o.a. afdelingsvoorzitter en Statenlid. Daar leer je dat de samenleving toch wat stroperiger om niet te zeggen verraderlijker in elkaar zit. En daarbij; alle spreadsheets en overzichten die me als manager duidelijk vertelden wat ik moest doen, bleken nadat ik het had gedaan ook niet altijd zo succesvol als beloofd. Dus iets meer begrijpen en een iets minder een kant en klaar recept is misschien toch niet verkeerd.

Met een appartement in Athene in de buurt van onze zoon, zijn vrouw en twee kinderen zitten we niet altijd in de regen. In Athene loop je elke dag in de zon langs veel gesloten winkels. Het kleine warenhuis van Maria, waar we de meeste spullen voor ons appartement kochten staat deels leeg en in de andere helft is een goktent gekomen. Dat is nog een redelijk lopende branche die dankzij de Troika voor een schijntje is geprivatiseerd¹. De burgers betalen de torenhoge prijs van de politieke blunder mee te doen aan de Euro. Dit nog los van het vluchtelingenprobleem, waar alle Europese Bruder nauwelijks mensen laten doorreizen. De aan Griekenland opgelegde bezuinigingmaatregelen zijn onzinnig. Protesten zoals Occupy Wallstreet o.a. op het Syntagma plein in Athene waren aanvankelijk nette betogingen (ben er geweest) maar werden met politiegeweld de kop in gedrukt. Zoals ook de protesten tegen de G20. Dat is geweld en levert onderdrukte frustratie op bij mensen. Is geweld dan nog een zaak van menselijk egoïsme of mimeese zoals Achthuis beschrijft? Wat rest burgers als ze na netjes demonstreren worden beloofd met onverdiende armoede, werkloosheid, kortingen op pensioenen etc. en steeds verder zinken in onbetaalbare door EU opgelegde schulden? En is dat Europa de gevierde democratie die we aan het oude Athene ontlenen? Hoe lang is zoiets vol te houden voordat we geweld krijgen van het niveau in de Oekraïne op het Maiden plein of het Tahrirplein in Cairo? Het lijken niet Wilders en Le Pen, maar de politici die aan het roer staan van dit wanbeleid, die aansturen op een Westerse Lente tegen de EU. Die zal dan net als in Arabische Lente binnen de kortste keren omslaan in een ijzig koude winter met enorm veel geweld.

Economisch en bedrijfsmatig werken wordt vaak aangemerkt als reden voor veel problemen in de samenleving. Mijn ervaring ligt genuanceerder. De financiële wereld geeft inderdaad veel ellende.

Inhoudsopgave

Maar dat is een klein deel van de economie, die niet produceert en de beperkte diensten die ze leveren zouden in het publiek belang beter geregeld moeten zijn door de politiek. Maar het is de politiek die het af laat weten. Tijdens een conferentie over de wapenindustrie (rond 1990) gaf de door Achterhuis bekritiseerde Jan Tinbergen heldere inzichten over de gevaren bij de transitie binnen de Sovjet Unie rond die tijd. Maar politiek werkt met spelletjes en heeft geen boodschap aan wetenschappelijk juiste inzichten. IJzervreter Poetin als president is het resultaat. Kant stelt terecht dat filosofen beter geen staatslieden kunnen worden. Een levend bewijs is, Yanis Varoufakis, een briljant econoom met de juiste inzichten die als minister van financiën van Griekenland snel ten onder ging in spelletjes van de EU politici. Eigen gezichtsverlies, het niet toegeven van fouten en politiek eigenbelang is belangrijker dan het welzijn van EU burgers, laat staan 10 miljoen Grieken. Je moet de verkiezingen winnen. Daarbij is het hemd van de eigen korte termijn belangen met die van je eigen banken nader dan die van de Griekse rok van onbelangrijke burgers. Op lange termijn, als de Grieken zijn uitgeknepen betalen de EU burgers de prijs toch wel (die schulden door banken gecreëerd kunnen de werkloze Grieken nooit opbrengen). Wie de politiek tegen die tijd als zondebok kiest zien we wel weer bij de volgende verkiezingen. Maar als mensen die de problemen begrijpen in de politieke slangenkuil ten onder gaan en politici in die kuil geen schoon schip kunnen maken omdat ze er zelf deel vanuit maken, waar moet dan onze redding vandaan komen?

Dit waren wat overwegingen bij het lezen van 'Met alle geweld' en ik vroeg me af wat voor zin een boek heeft dat sterk refereert aan de ethiek en eigenschappen van de mens. Wat hebben burgers, de mensen, te zeggen in Griekenland, Syrië of Nederland? (onze referendumuitslag met meerderheid van 60% wordt met een doekje voor het bloeden terzijde gelegd). Burgers lijken op de politieke barbecue te liggen om zich te laten verwarmen door amateurskoks die het meeste vlees laten verbranden. Is dat de tijd van de Verlichting waarin we volgens die koks leven? Volgens mij gebruiken politici de traditie van de Verlichting alleen maar als verkoopargument voor verkiezingen of het zwart maken van andere bevolkingsgroepen en interesseert de inhoud ze helemaal niks. Zweren al die politici dan met banken samen tegen de burgers? Met Achterhuis zeg ik dat dit een foute voorstelling van zaken is. Maar hoe zit het dan wel? Verlichtingsfilosoof Kant stelt 'Mens durf te denken'; je bent lui als je dat niet doet en je gedachten niet uitdraagt (mondig bent). Dan zou ik dus lui zijn als ik het laat bij dit soort persoonlijke vragen over het belangrijke onderwerp geweld. Dat wil ik niet over mijn kant laten gaan.

Beroepsmatig heb ik als gepensioneerde geen verplichtingen noch invloed meer en van de politiek nam ik ook afscheid. Dan blijft er eigenlijk weinig anders over dan het voorbeeld van Achterhuis volgen; kijken wat je er van vindt op basis van je vergaarde kennis en inzichten en een boek schrijven. Alleen is mijn achtergrond meer gericht op organisaties dan op de mens als individu; meer sociologie dan filosofie van het type dat Achterhuis gebruikt. Verder is mijn ervaring in het schrijven van boeken minder en heb ik geen netwerk van oud collegae die enthousiast met mij dit onderwerp en type tekst door willen worstelen. Dus alle tekst is voor de volle 100% voor mijn verantwoording inclusief alle (denk)fouten die erin staan. Ook voor de type en stijlfouten ben ik verantwoordelijke waarbij ik Nelly Barneveld wel dankbaar ben dat die het aantal drastisch naar beneden heeft gehaald.

Harm Hofman

Heiloo

maart 2018

Voorwoord

Inhoudsopgave

Inleiding

Achterhuis verzamelde erg veel inzichten over het vraagstuk geweld en de vraag is dan wat je toevoegt. Om te beginnen besteedt hij in 'Met alle geweld' veel aandacht aan mimese van Girard. Mimese, wil grofweg zeggen dat de mens meer begeert dan hetgeen de ander heeft, namelijk ook wat de ander begeert. Dat lijkt waarschijnlijk, maar die eigenschap kan in aanleg aanwezig zijn, zonder dat deze ooit wordt aangesproken. Bepaalde eigenschappen zoals angst voor het onbekende, het niet meer bij de groep horen of bang voor vreemden ontwikkelde zich evolutionair in eeuwen via het DNA. Maar als je nooit iets tegen komt om voor te vluchten, wordt die aanleg niet aangesproken en merk je er niets van. Misschien is het in de toekomst mogelijk in te grijpen in de mens en de mimese (bijv. manipuleren DNA). Het zal ongetwijfeld eens aan de orde komen, maar niet in dit boek. Een andere weg is samen zorgen dat de omgeving, de organisaties die we samen creëren, zodanig wordt dat de in aanleg negatieve eigenschappen van de mens, of eigenschappen die door de veranderde omgeving negatief zijn geworden, niet of nauwelijks worden aangesproken. Dit is een perspectief van Kant; het niet gaat om moreel mensen te verbeteren, maar te weten hoe het mechanisme van de natuur bij mensen zo gestuurd kan worden dat ze vreedzamer samenlevenⁱⁱ. Dan gaat het om de organisatorische context en omgeving die in de huidige samenleving met alle techniek snel wijzigt.

Niemand schrijft zonder teksten van anderen ingebed in de eigen ervaringen en elk individu is onderdeel van zijn tijd en verleden. Achterhuis kiest romanliteratuur, soms de bijbel en filosofen vanaf het oude Athene (ook recentere). Ik begin bij Kant, ga dan naar sociologen uit de 20^e eeuw en kom dan terecht in bedrijfskundige en economische literatuur. Er is geen pretentie specialist te zijn betreffende Kant of van welke filosoof of socioloog dan ook. Het gaat om innovatie, nieuwe combinaties van teksten die willicht vanuit andere perspectieven nieuwe inzichten geven. Verder kijk ik als technisch bedrijfskundige anders tegen de wereld aan dan een filosoof, ook al lees ik over filosofie. Ik zal automatisch vanuit die achtergrond andere perspectieven kiezen.

Moderne organisaties maken gebruik van telewerken. Werknemers gebruiken elementen van de computertechnologie, maar niemand hoeft computerspecialist te zijn. Een medewerker op een flexibele werkplek, die elke dag iemand anders tegenkomt op een willekeurig plek en bij de koffieautomaat, maakt met zijn labtop slechts gebruik van een fractie van alle mogelijkheden van het systeem. Zoals die flexwerken slechts een fractie gebruikt van het systeem, gebruik ik slechts datgene van de filosofie en sociologie (inclusief economische wetenschap) wat ik op dat moment zinvol vind zonder specialist te zijn. In mijn huidige situatie kom ik bij de koffie ook diverse mensen tegen waar ik opmerkingen hoor en die ik verwerk. Dat wil niet zeggen dit een willekeurige collage is van gesprekken, krantenberichten en boekcitaten. Met mijn zwak voor systeemleer heb ik getracht alles systematisch te ordenen.

Kijken naar de organisatie van de samenleving vraagt wel enige aandacht voor de onderliggende elementen; de mensen (minder dan bij Achterhuis). 'Van hout zo krom als dat waarvan de mens gemaakt is, kan niks worden getimmerd dat helemaal recht is', aldus Kant. Dus perfect recht zullen onze organisaties wel nooit worden met dit basis materiaal. Dat wil niet zeggen dat het zo krom en met zoveel geweld moet als nu het geval is. En wellicht is hier en daar wat minder recht soms ook leuk of acceptabel. Het is maar wat je gewend bent. Daarbij zag Kant in aanleg ook wel iets goeds waar de mens toe geneigd is. In dat geval zou je met dat goede toch iets moeten kunnen bereiken. Het kromme basis materiaal of eigenlijk ons beeld daarop (de essentie van de mens kennen we niet in mijn benadering en aannamen daarover zal ik trachten te vermijden; dat is een belangrijk uitgangspunt in dit boek) is dan te zien als een flexibele randvoorwaarde voor een minder gewelddadige wereld.

Inleiding

Hier volgt globaal de inhoud van de drie delen. Per deel worden de betreffende hoofdstukken ingeleid.

Deel I. Filosofen en sociologen

Immanuel Kant geeft veel basisuitgangspunten voor dit boek (Hst. 1). Durf te denken, maar denk gelijk aan de grenzen van het verstand is één van zijn stellingen in het kader van de Verlichting. Veel politici zeggen te werken vanuit de traditie van de Verlichting. Dan is het handig stellingen van één van de grootste Verlichtingsfilosofen naar voren te halen. Daarnaast scheef Kant voor het onderwerp geweld het relevante boekje 'Naar de eeuwige Vrede'. Tot slot stelde Kant dat we de wereld construeren (constructivisme) vanuit een idee dat we toetsen voordat we het kennis mogen noemen. De systeemleer kan dat te toetsen idee keurig in beeld brengen. Luhmann (hst. 2) volgde deze systeemleer in de sociologie naar voorbeeld van de biologie en sluit daarbij aan op nieuwe ontwikkelingen in de complexe dynamische systeemleer. De vraag is of sommige menselijk eigenschappen dan niet een beetje in de verdrukking komen. Habermas (hst.3) vult sociologie ook systematisch in, maar dan met een meer normatieve inslag. De beperkingen daarvan komen aan de orde met aandacht voor (democratische) politieke systemen. Deel I sluit af met Parsons, de Godfather van de systeemleer in sociologie. Hij geeft de mens meer aandacht dan Luhmann en is minder normatief dan Habermas. Parsons (Kantiaan) biedt een referentiekader voor volgende hoofdstukken.

Deel II. Delen, gehelen en interactie

Hier pak ik elementen op uit o.a. het boek 'Met alle geweld' van Achterhuis. De levenskunst van Dohmen wordt uitgewerkt zonder te vervallen in 'dikke ik' gedrag ook van professionals. De mens blijft het basiselement van de samenleving. Als er teveel mensen 'niet goed in hun vel zitten' is geweld dichtbij. De zelfmedicatie van feel good goeroes via internet voegt weinig toe voor minder geweld, maar het individu heeft wel een beschermde omgeving nodig om zich te ontplooien. De volgend stap is hoe je samen groepen organiseert en doelen verwezenlijkt. Het gaat dan over doel - middelen denken en de angst van Achterhuis dat het middel doel wordt (Hst 6). Maar zonder doel- middelen denken kan de mens niet dus zal je dat toch moeten doen. Maar dan beter dan dat we nu doen, n.l zonder utopieën. Daar er altijd breuklijnen ontstaan tussen mensen en groepen is het belangrijk dat er ook goede bruggen ontstaan tussen mensen en groepen, waarbij niet bepaalde aspecten de overhand krijgen en andere verdringen, zoals als kankercellen dat doen in een menselijk lichaam. Vervolgens is leren van het veleden nuttig en wordt gekeken hoe die bruggen er tot nu toe uitzien in de politiek en de netwerken (geen samenzweringen) die steeds meer mondiaal worden. Die mondialisering is terug te vinden in duurzaamheids- en armoedevragen waaruit dan ook weer oorlogen voortkomen zoals o.a. die in Syrië en Afrika. Deel II sluit af met de evolutietheorie en een eenvoudig voorbeeld van een complex systeem. Waar Achterhuis stopt met de vergelijking tussen o.a. apen en mensen (de Waal) gaat dit iets verder in op evolutie als proces.

Deel III. Economie, politiek, netwerken en onze cultuur

Op basis van Parsons' referentiemodel komen een aantal kernelementen uit economie, politiek, netwerken en cultuur aan de orde. Binnen de economie zorgen productiesystemen voor drastische veranderingen in de samenleving. Dat wordt versterkt door de financiële systemen en de toenemende ongelijkheid in de wereld die aanleiding kunnen zijn tot geweld. Overheden lijken de grip op die processen te verliezen. De vraag voor het politiek systeem is wat bestuurders er aan doen om dit te verbeteren. Het geïdealiseerde beeld van een democratie was al kritisch geanalyseerd in de eerdere delen. Hier ligt de focus op achterliggende dynamische structuren die beslissingen sturen los van die democratie, met aandacht voor mondiale vragenstukken. Netwerken lijken in landen, regio's en steden belangrijker te worden maar dat is niet nieuw. Hst 11 toont dit aan met Nederlandse

Inleiding

voorbeelden in o.a. de coöperatieve organisaties. De vraag is hoe deze netwerken zich vanuit lokale samenlevingen ontwikkelden en hoe dat past in moderne theorieën.

Je kunnen identificeren met je werk en omgeving is belangrijk. Als dat wegvalt is dat factor voor ongenoegen en strijd als in onherkenbare situaties met veel onzekerheden. Afgesloten wordt met de patroonhandhaving die plaats vindt in de cultuur van mensen. 'De mens is het enige schepsel dat moet worden opgevoed' stelde Kant en de vraag is hoe dat gebeurt in onze maatschappij met nieuwe media in een consumptiemaatschappij. De uit de evolutie overgeleverde systemen die per land kunnen verschillen zijn daarbij relevant.

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een korte samenvatting waarbij de samenvatting van het laatste hoofdstuk tevens de grote lijnen weergeeft van de voorgaande hoofdstukken van dat deel.

Inleiding

Deel 1. Referentieschema

Voor een beschrijving van fenomenen zoals onder andere geweld en hoe dat zich in de samenleving ontwikkelt, is m.i. een referentiekader of schema relevant. Achterhuis gebruikt een veelheid van auteurs van een divers pluimage. Een verschil met Achterhuis is dat bij mij romans en de Bijbel of uitleg daarover ontbreken. Dat ligt te ver buiten mij belangstelling en beroep van technisch bedrijfskundige. Sociologie ligt dicht bij het beroep en mijn belangstelling Dat is dan ook de basis voor deel I; een basis die wordt gebruikt in de twee volgende delen.

Hoofdstuk 1 neemt de filosoof Kant als basis, de wat mij betreft de meest aansprekende filosoof van de Verlichting. Zoals elke filosoof schrijft Kant vanuit zijn tijdgeest, die toen ging over verwerping van gezag op basis religie of bevoogding door vorsten. Hij maakt een haarscherpe analyse van wat we kunnen weten, horen te doen en mogen hopen. Daarbij construeren we zelf ideeën die we toetsen in de praktijk, wat dan samen kennis oplevert. De mens moet niet te lui zijn om te denken vindt Kant. Mijn vraag is wel wat hij dan uit kan richten met dat denkwerk.

In het kader van geweld is Kant zijn werk 'Naar de eeuwige vrede' (EV) met non interventie relevanter dan ooit. In de moderne tijd proberen landen door middel van media-aandacht te trekken en interveniëren goed praten. Illegale handel van handwapens bloeit, landen trainen 'vrijheidsstrijders' die hun gunstig gezind zijn en voorzien ze van wapens en tot slot worden overal luchtaanvallen uitgevoerd. Gaat het echt om de mensen en mensenrechten die men als argument aanvoert? Over de opbouw van de landen na de allesverwoestende bombardementen is nauwelijks nagedacht en gelden nodig om de mensen daarbij te helpen komen veel minder snel binnen dat de miljarden voor bommen en vliegtuigen. Dan hebben we het nog niet over de beschamende afhandelingen van de vluchtelingen stroom die deze acties tot gevolg hebben. Kant zou interventie afkeuren maar de vluchtelingen onder bepaalde voorwaarden toelaten. Kortom uit naam van de Verlichting lijken we in het Westen exact het tegenovergestelde te doen dan hetgeen de grootste Verlichtingsfilosoof ooit heeft voorgesteld.

Hoofdstuk 2 neemt Luhmann en vooral de systeemleer die hij toepast als leidraad. Kant stelde dat mensen ideeën hebben die je empirisch toetst om kennis te vergaren. De systeemleer geeft een systematische voorstellingwijze om ideeën te formuleren. Systemen kunnen verschillende eigenschappen hebben. Een wekker met metalen radertjes werkt anders dan het menselijk lichaam met cellen. De samenleving, het studieobject van de sociologie heeft weer andere eigenschappen. De hele wereld in al z'n gedetailleerde elementen bestuderen is onmogelijk. Dus is het noodzakelijk grenzen te stellen aan wat je empirische wilt toetsen. Belangrijk is hoe systemen en subsystemen elkaar beïnvloeden of irriteren zoals Luhmann dat noemt.

Hoofdstuk 3 gaat in op democratie met Habermas. Habermas verschilt van mening met Luhmann over de onderlinge irritatie. Hij stelt een machtsvrije discours voor waar mensen een consensus bereiken over wat ze willen en dat vervolgens gaan doen. Dat is bekend onder de naam communicatief handelen. Habermas is vrij idealistisch of normatief en stelt dat systemen, zijnde de markt en de politiek de leefwereld kolonialisieren. Om dit wat in perspectief te zetten wordt ingegaan op wat we als mens eigenlijk kunnen absorberen aan nieuw inzichten en wat de gevolgen zijn van nieuwe media. Daarna volgen wat kritische opmerkingen over het democratische systeem dat we vanuit het Westen te vuur en te zwaard verdedigen.

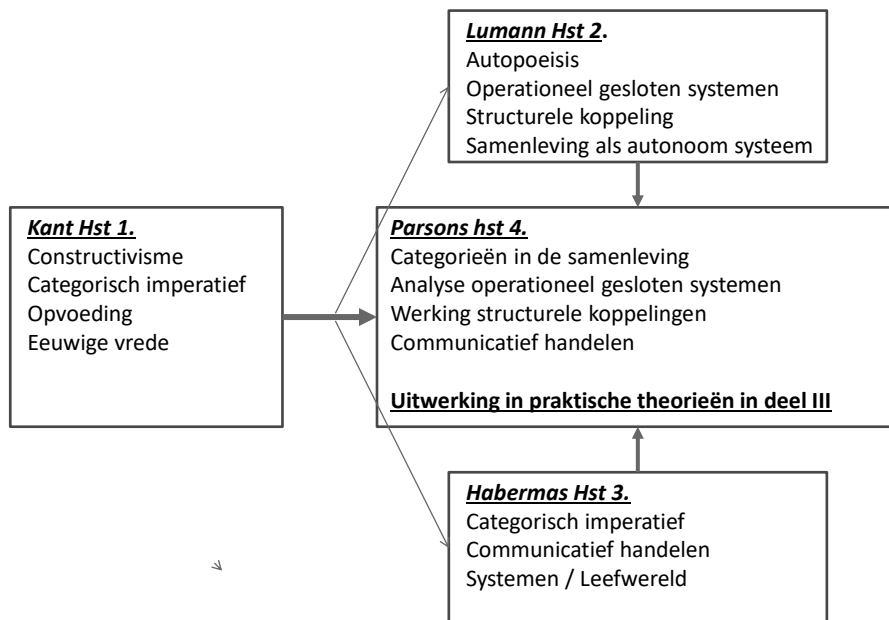
Hoofdstuk 4 sluit dit deel af met Parsons. Parsons volgde in grote lijnen de filosofie van Kant. Dat laatste geldt ook voor Luhmann en Habermas, die op hun beurt weer refereren aan Parsons. Overigens refereren alle sociologen ook altijd aan Weber en Durkheim, wat ik hier zal nalatenⁱⁱⁱ Parsons was een theoreticus die veel disciplines gebruikte om te komen tot een referentiekader voor onderzoek in de sociologie. Hij is net als Luhmann een systeembenker, maar wel zodanig dat in de

Deel 1

hoofdpijn de mens herkenbaar blijft (werk van Parsons kan ook complex worden maar zo diep wordt het hier niet gebuikt^{iv}). Systeem en leefwereld van Habermas komt in ander termen ook bij Parsons naar voren (zoals bij meer sociologen) maar zonder de normatieve connotatie die Habermas er aan geeft.

Hieronder is dit deel schematisch weergegeven met een paar kernwoorden die in de hoofdstukken worden toegelicht. Deel III is geheel ingericht naar het schema van Parsons, maar wel met deels een eigen invulling vanuit andere literatuur.

Tot slot; Parsons is een echte systeemdenker. Het is soms vermoeiend elke keer te moeten horen dat je met systeemdenken niet het geheel beschouwt. Kort en goed: het geheel beschouwen kan niemand en 'de essentie' (Ding an Sich) kennen we niet. Het essentiedenken in termen van het bestaan van een 'zuiver' wezen zoals de mens, omgeven door bijzaken is dan ook vruchteloos. Het enige gevaar van systeemdenken is dat je je zo vereenzelvigd met je bedachte systeem dat je het ziet als de werkelijkheid (kan ook met een roman of de Bijbel). **De** werkelijkheid bestaat niet, ook niet in je systeem. Gevaarlijk zijn 'profeten' die het geheel zeggen te beschouwen (vorm van holisme). Impliciet hebben die een wereldbeeld (systeem) met een beperkt referentiekader dat ze weigeren te definiëren, maar ze poneren de daarvan afgeleide stellingen wel als werkelijkheid of essentie.

1.0 Inleiding Kant; durft te denken aan vrede .

‘Met de komst van Socrates heeft de Griekse filosofie haar eerste ronde (van de westerse filosofie) beëindigd. De natuurfilosofen formuleerden de fysica, de sofisten de logica en Socrates de ethica. Voortgekomen uit praktische kwesties – Hoe zit de wereld in elkaar? Waar moet het heen? – wordt de wereld al voor Plato (een van de eerste grote Griekse filosofen) heen en weer geslingerd tussen duizelingwekkende hoogten en grenzeloze diepten die onlosmakelijk verbonden zijn met existentiële thema’s....’^v En dan volgt er een rij thema’s in dit artikel waar talrijke filosofen 2000 jaar lang in vele varianten mee bezig waren. Voor een niet filosoof veel te veel en daarom beperk ik me voornamelijk tot Immanuel Kant die voor een revolutie zorgde in de filosofie. En ook Kant schreef zoveel dat een selectie noodzakelijk is. De selectiecriteria sluiten aan op de auteurs die in de volgende hoofdstukken aan bod komen en die allen schatplichtig zijn aan Kant.

De hoofdvragen die Kant zichzelf stelde zijn weergegeven in de tabel.

Wat kan ik weten	Wat moet ik doen?	Wat mag ik hopen?
<i>Kennis- en Wetenschapsleer</i>	<i>Ethiek</i>	<i>Metafysica</i>
Wanneer weet je iets ‘zeker’? Wat is waarheid? Wat is een betrouwbare redenering? Hoe betrouwbaar is wetenschappelijke kennis?	Welke normen en waarden moeten we hooghouden? Wat is een goede samenleving? Wat mag je van een professional verwachten? Waar zijn normen en waarden op gebaseerd?	Wat betekent het dat iets bestaat? Hebben de dingen een doel? Wat is de zin van een mensenleven?

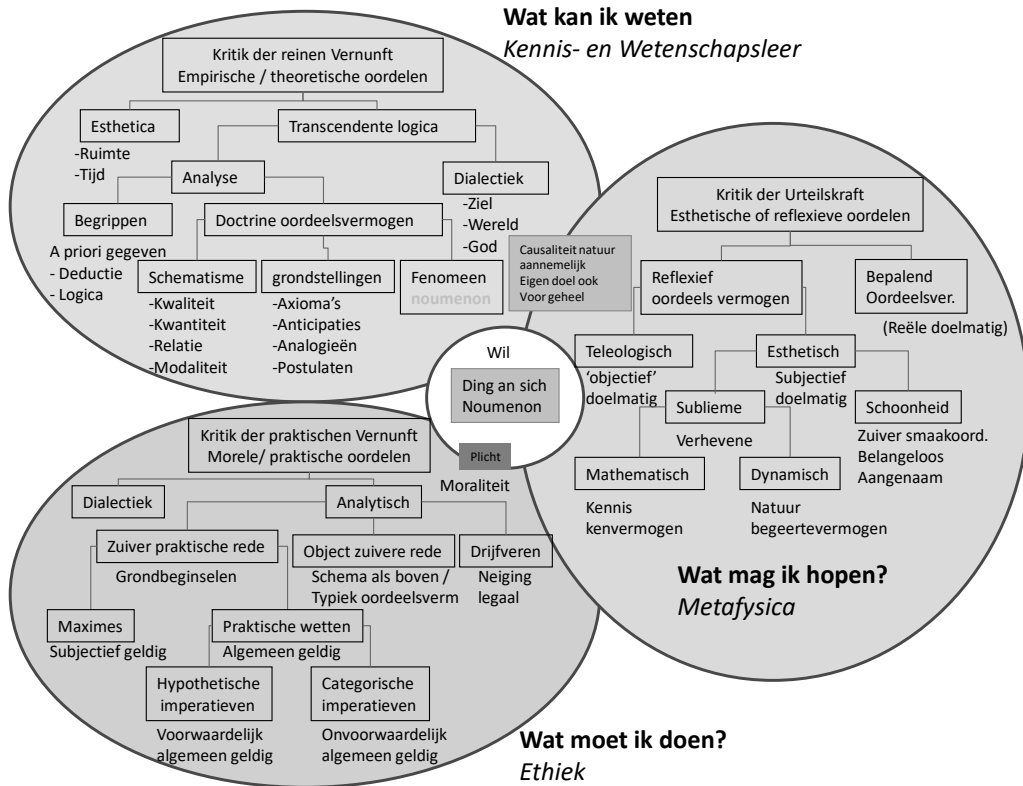
Dit zijn tevens de kerntitels van zijn drie hoofdwerken ofwel de drie kritieken^{vi}, die schematisch zijn aangegeven in figuur 1. Ze overlappen elkaar en vullen elkaar aan.

In dit hoofdstuk komen aan de orde.

1. Constructivisme en de vrije wil. Dat wil zeggen dat we van de fenomenen die we waarnemen zelf een werkelijkheid construeren. Hebben we een vrije wil om daarin te kiezen? Hoe doen we dat dan? Vaak wordt geageerd tegen doel/ middelen denken of instrumentalisme, maar Kant stelt terecht dat we niet zonder doelen kunnen (en dan middelen zoeken om die te verwezenlijken). Dat wil niet zeggen dat we utopieën als doel moeten najagen of dat de wereld een einddoel heeft dat we zouden moeten realiseren ten koste van alles. Die werkelijkheid, dat doel, of ‘Ding an Sich’ kennen we niet (en gaan we m.i. ook niet kennen).
2. Kant is de Verlichtingsfilosoof bij uitstek. Wees niet te lui of te laf om je verstand te gebruiken is zijn stelling. Dat wijkt af van de toen grotendeels door religie ingegeven waarheden waar je je aan moest houden. Maar wat is er veranderd met de huidige ideologieën en utopieën die we onnadenkend volgen en waarbij het kerkgebouw is vervangen door Facebook? Aan de andere kant moeten we kijken naar de ruimte die mensen krijgen om effectief aan de uitwisseling van meningen deel te nemen. De hoeveelheid aan data en beelden neemt exponentieel toe, terwijl opnamecapaciteit van de mens beperkt is. Daarbij neemt de ruimte om zelf actie te ondernemen af door steeds meer regels.
3. ‘Naar de eeuwige vrede’ van Kant is na 200 jaar nog verrassend actueel. Zaken als de VN, opmerkingen over de republikeinse staatvorm, non interventie en

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

asielproblematiek, we kunnen de inzichten allemaal vandaag de dag nog gebruiken. We vinden ze elke dag in de krant.
Een korte samenvatting sluit dit hoofdstuk af.

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

Deze paragraaf stelt eerst de vraag 'Wat kunnen we weten'. Wat is kennis ook als het gaat om wetenschap en kiezen we eigenlijk wel zelf? Hebben we een vrije wil als het om kennis, wetenschap maar vooral ook om normen en waarden gaat? Tot slot is de vraag hoe we vanuit onze kennis, normen en waarden en doelen stellen.

1.1.1 Wetenschap, religie, onze bril die onweerswolken creëren.

Bij Kant is kennis afhankelijk van hoe wij waarnemingen interpreteren en construeren. Hij onderscheidt de echte noumenale werkelijkheid van dingen zoals ze op zichzelf bestaan (Ding an Sich) en fenomenen. De fenomenale werkelijkheid is de werkelijkheid zoals die zich aan ons voordoet. Dit heet constructivisme^{vii}.

'In de kennisleer (epistemologie) is het [constructivisme] een positie die terug gaat op Immanuel Kant en recentelijk weer sterk in de belangstelling is komen te staan en zich aan zijn Kantiaanse oorsprong aan het onttrekken is. In de kennisleer van Kant is kennis op te vatten als een constructie omdat hij een sterke scheiding maakt tussen het object en de verschijningsvorm van het object. Het object is volgens hem niet kenbaar. Kennis die we van een object hebben is een samenstel, een constructie van ervaringselementen die we opdoen via onze zintuigen en door onze actieve verwerking van de zintuiglijke gegevens daaraan toegevoegde aspecten. Kennis is in deze opvatting een geen afspiegeling van de werkelijkheid maar een constructie met betrekking van hoe die werkelijkheid eruit ziet.'

Kijken we naar moderne complexe dynamische systemen, dan blijkt het ontwikkelen van goede wiskundige methoden om deze fenomenen te modelleren, te simuleren en te voorspellen een grote zo niet onmogelijke uitdaging is. Zulke methoden moeten werken met veel vrijheidsgraden, onzekerheden, toevalsfactoren en chaotisch gedrag. Wiskunde, zoals in de economische studies is dus nuttig maar, doordat er teveel aan essentiële variabelen ontbekend zijn, lang niet alles bepalend.

Belangrijk is het inzicht dat (wetenschappelijke) kennis de uitkomst is van een sociaal contingent onderhandelingsproces. Contingentie wil zeggen dat er verschillende omstandigheden zijn die zich mogelijk kunnen voordoen. De strekking van contingency-theorieën binnen bedrijfskunde is dat er niet één optimumsituatie is, maar dat het van de omgevingsfactoren afhangt wat in een bepaalde situatie de beste keuze is^{viii}. Dat geldt ook voor theorieën. De Duhem-Quine these stelt:

'dezelfde verzameling empirische data kan door meerdere onderling verschillende en tegenstrijdige theorieën verklaard worden. Dit geeft aan dat er bij de theoriekeuze principieel ruimte is voor meerdere antwoorden'^{ix}.

Kuhn ondersteunt deze filosofie vanuit de historie waarbij vooral de sociale dimensie belangrijk is bij het ontstaan van wetenschappelijke theorieën. De kiem is steeds te vinden in een nauw met elkaar communicerende groep van onderzoekers. Een paradigma (voorbeeld; Kuhn) kan ook worden opgevat als 'kijk op de wereld', een kijk die samenhangt met een aantal vooronderstellingen die niet bewezen maar wel beargumenteerd kunnen worden en die richtinggevend zijn voor het soort probleem dat wel en niet zinvol wordt geacht voor wetenschappelijk onderzoek^x. Dat wil dus zeggen dat hoogleraren bij het accepteren van onderzoek en promoties de richting aangeven van 'zinvolle' problemen, wat weer wordt beïnvloed door wat tijdschriften willen publiceren. Daarnaast is er druk van overheden en bedrijfsleven om kennis die de concurrentiepositie versterkt als zinvol probleem te zien. Kant riep op tot het loslaten van de Bijbelse vaste waarden om mensen zelf te laten denken. De vraag is of dat is gelukt of dat er nieuwe instituties zijn ontstaan die het paradigma bepalen in de wetenschap, maar ook daar buiten en in het ergste geval dit als utopie opleggen.

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

Constructivisme sluit aan op Kant zijn 'copernicaanse wending'. *Hij beschouwt het verstand als het vermogen om waarnemingen te bepalen middels begrippen en oordelen.* Kant kent twee soorten verstand *De empirische vorm van verstand levert empirische kennis op. Deze kennis bestaat uit empirische begrippen en beschouwingen, maar berust volgens Kant op zuivere begrippen en a priori principes. Deze schrijft hij toe aan het zuivere verstand.* Te kennen objecten zijn bij Kant dus afhankelijk van de a priori voorwaarden, dus van wat het individu die de kennis vergaart wil of denkt te gaan zien (binnen wat je denkbaar is). Er werd altijd aangenomen dat objecten bepalend waren. Dat is dus nu omgedraaid; we zien wat onze 'bril' ons toestaat. Kant vergelijkt deze paradigmaverschuiving met die van Copernicus die stelde dat de aarde om de zon draaide i.p.v. andersom (Copernicaanse wending). Wij bekijken dus alles als het ware door 'een bril', gekleurd door ons eigen kenvermogen dat werkt met zijn eigen aangeboren concepten waarvoor Kant categorieën ontwikkelde. Welke fenomenen we oppakken en hoe we dat doen hangt af van ons verstand ofwel 'de bril' die we (ons laten) opzetten. Nemen we niet de moeite om een 'goede bril' op te zetten, dan accepteren we snel wat ons wordt geboden en gaan mee in het frame (aangeboden bril) dat wordt voorgeschoteld. Dat is meestal ook de weg van de minste weerstand en bespaart mensen de moeite een eigen bril te zoeken. Daarbij is het in de huidige informatiemaatschappij lastig om alles te zien en overall bewust op te reageren. Wat we dan vaak als waar aannemen is informatie met beelden vanuit onze directe omgeving. Maar bij chatrooms, internetinformatie, TV, etc. is de keuze van het medium dat we gebruiken en het programma waar we naar kijken al bepaald door 'onze bril'. Bepaalde fenomenen zijn al gefilterd door de bril of het denkmodel van onszelf en die van de programmamaker zonder dat we daar echt over nadenken. Het verhoogt overeenstemming tussen mensen als ze zich door politici en media een 'zelfde type bril' laten aanmeten. Toch zou de kritische detailafstelling per persoon anders horen te zijn. In principe is het aantal brillen net zo groot als het aantal mensen. De metafoor van Schuyt^{xi}, waarin hij stelt dat de samenleving een onweerswolk is waarvan je nooit weet waar de bliksem terecht komt, ofwel waar een aanslag of geweld losbreekt, is dan ook suggestief. Onweerswolken zijn natuurverschijnselen. Geweldswolken in het sociale domein construeren we zelf. Die wolken vormen zich doordat mensen zich eenzelfde bril op laten zetten, zich groeperen, samenklonteren (zoals waterdruppels in een onweerswolk) rond een paar aandachtspunten en vervolgens overgaan tot geweld. Zonder die zelfgecreëerde onweerswolken is er geen 'bliksem' ofwel geweld. Het is volgens mij de (moeilijke) taak voor sociologen om oplossingen te vinden ter voorkoming van geweldswolken en niet het geven van misleidende metaforen die gaan zoeken naar de plaats waar de bliksem kan inslaan.

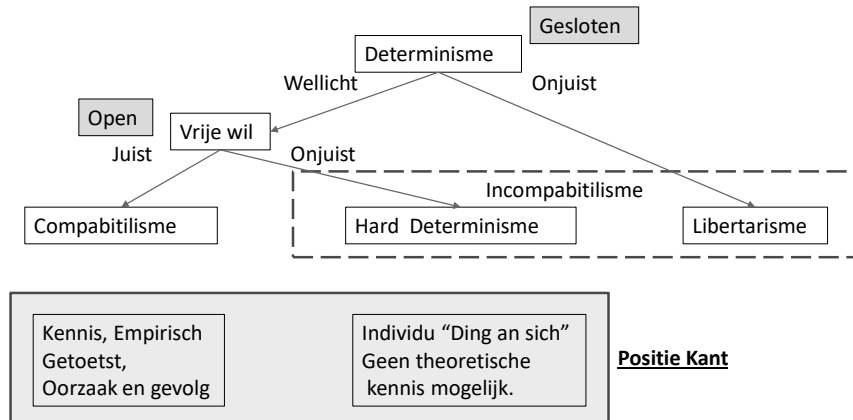
1.1.2 De vrije wil

Mijn uitgangspunt is dat 'de mens' niet bestaat maar dat er veel verschillende individuele mensen zijn die samen 'de wereld' vormen die ook niet bestaat. De wereld is een verzameling van organisaties die weer worden gevormd door mensen. Dat wijkt iets af van Arendt die stelt 'In het middelpunt van de morele overwegingen staat het Zelf; in het middelpunt van het politieke overwegingen staat de wereld'^{xii}. Politieke overwegingen zijn niet alleen het middelpunt van de wereld. Overwegingen binnen de bedrijven, multinationals, belangengroepen, religies culturen etc. zijn dat eveneens. Afhankelijk van de situatie en tijdperk zal dan het ene perspectief en dan het andere meer aandacht krijgen, maar daarmee zijn voorgaande niet verdwenen.

Als we beginnen bij de mens of het Zelf, is het de vraag of we zelf een vrije wil hebben. Of zijn we grof gezegd marionetten van een hoger gelegen onbekend plan van oorzaak en gevolg, determinisme genoemd? Kant heeft hier volgens sommige auteurs een moeilijke positie, omdat hij de vrije wil aanhangt naast determinisme^{xiii}. Schematisch is deze discussie aangegeven in figuur 1.1.1. Het libertarisme houdt in dat vrije wil bestaat en dat het individu meer dan één beslissing kan nemen onder bepaalde omstandigheden. Het determinisme impliceert dat er slechts één mogelijke toekomst

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

bestaat (besloten in oorzaken die automatisch een bepaald gevolg hebben), en is dus niet compatibel ofwel kan niet samengaan de vrije wil. Dus zijn er twee richtingen, n.l. libertarische en *wellicht* deterministische. Dat *wellicht* wordt weer gesplitst in hard determinisme (helemaal niet vrij; incompatibilisme) die het idee van een vrije wil rigoureus verwerpt en het compatibilisme dat stelt dat de vrije wil bestaat, ook als het determinisme waar is. Ze probeert de vrije wil met het determinisme te verenigen.

Figuur 1.1.1 De vrije wil

Kant lost vrije wil op met zijn 'Ding an Sich' constructie. De mens is ook een 'Ding an Sich' (object) dat principieel niet kenbaar is omdat het zich onttrekt aan de structuur van ieder 'kenapparaat'. Vanuit die noumenale wereld zijn we vrij en kunnen we kiezen, echter wel in een fenomenale wereld met oorzaak en gevolg. Een probleem ontstaat dan als we gaan denken in termen van een teleologische of doelgerichte geschiedenis; als zouden we met de wereld één utopisch einddoel doel hebben. Wij kunnen (en moeten als mens) ons wel doelen stellen maar de veelheid van doelen resulteren binnen een evolutieproces in een richting van een onbekende toekomst. Dus ook het doel van de wereldgeschiedenis of 'absolute' (democratische) normen en waarden zijn m.i. een menselijke constructies die altijd onder constructie zijn (niet vast of universeel). Het vormt de evolutie waarvan de richting mede afhankelijk is van de omgeving. Voor wat betreft de vrije wil leidt dit in figuur 1.1.1 voor Kant er toe dat hij als het ware met één been in het determinisme (dat we niet kennen; minder relevant) en het andere in het compatibilisme staat.

Dan ontstaat de vraag 'Wat moet je doen' als je een vrije wil hebt (het deterministisch deel, "Ding an Sich" ken je niet dus daar heb je niks aan). Gaat het alleen om het type behoeften van de drugsverslaafde wat Kant aan zou duiden als individuele lust en begeerte? Of is er in die hiërarchie ook plaats voor meer 'absolute' zaken die Kant aanduidt als plicht? In dat geval komen we via de vrije wil op de vraag hoe we willen samenleven en hoe we het construeren van geweldswolken tegen gaan door een systeem waarop we er wederzijds van op aan kunnen dat we onze plichten nakomen.

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

1.1.3 Doel/ middel

Als we wat willen construeren als denkend wezen, hebben we doelen nodig. Dieren hebben een instinct dat ze doelgericht laat handelen. Mensen hebben daarnaast hun verstand, maar als ze daar niet samen doelen formuleren gaat iedereen zijns weegs en kom je tot niets. Mensen hebben elkaar nodig om te overleven. Dat is ook het uitgangspunt van Kant en om doelen te bereiken heb je middelen nodig. De vraag is hoe je aan deze doelen komt en vooral wat moet je doen om goed samen te leven. Kant lijkt helder met zijn basiswet (categorisch imperatief in zuivere praktische rede):

“Handel zo dat de maxime (grondregel) van je wil altijd gelijk als principe van algemene wetgeving kan gelden” (Kant A54 – 15^{xiv}).

Een paar eenvoudige voorbeelden (deels afgeleid van Kant).

- ‘Zou je stelen, moorden of niet afbetalen van leningen als algemene wet willen laten gelden?’ Nee, omdat de wereld dan onveilig wordt of mensen niets meer uitlenen.
- ‘Zou je iemand die aan het verdrinken is in het water moeten laten liggen als algemene wet?’ Nee, als je zelf in het water ligt wil je ook geholpen worden. Let wel dit gaat om het doel of de intentie rond helpen.
- ‘Zou je het te water springen om een drenkeling te redden als algemene wet willen?’ Dat is nog maar de vraag. Als de persoon die te water springt niet kan zwemmen, verdrinken er twee personen. Dat kan niet de bedoeling van Kant zijn. Dus als het om het middel gaat moet je in die situatie kijken of het middel niet erger is dan de kwaal.

Dus het doel heiligt nooit de middelen als je de regel strikt toepast. Wil je de regel goed toepassen dan kijk je naar de gevolgen van die middelen. Daarmee is het geen gevolgenethiek of consequentialemisme waarbij het ethisch juist handelen gekenmerkt wordt door een goed resultaat maar dan in termen van belangen (met in verlengde utilistische ethiek). Stel een rechter moet beslissen over een doodvonnis. Hij is overtuigd van de onschuld van de verdachte, maar hij weet dat er ernstige rellen uitbreken bij vrijspraak. Kant vraagt: ‘Kan ik iemand die onschuldig is veroordelen hanteren als algemene wet’. Het antwoord is nee, dus vrijspraak. Bij de gevolgethiek zal veroordeling volgen met minder rellen en eventuele doden. Op korte termijn lijkt dat positief. Op lange termijn is de vraag wat er overblijft van het vertrouwen in het rechtssysteem en wat daar de gevolgen van zijn. De kern is hier weer de ‘geweldswolk’ die zich vormt op basis van emoties welke vaak leiden tot overhaaste en onjuiste beslissingen.

Anderen menen dat emoties en gevoelens beslissingsprocessen in positieve zin kunnen beïnvloeden^{xv}. Dat kan misschien helpen bij moeilijke beslissingen om een 'knoop door te hakken' bij persoonlijke problemen. Maar als het gaat om zaken waar je minder informatie over hebt en dan vervolgens meegaat in een emotioneel groepsproces dan lijkt dat geen goede strategie. Vaak zijn mensen al publiekelijk veroordeeld nog voordat de rechter zich ergens over heeft gebogen. Milosovic stierf voor de uitspraak van de rechter maar gaat voor het publiek zijn graf in als oorlogsmisdadiger. Normaal is iemand pas schuldig als hij is veroordeeld. Ik heb geen sympathie voor de man maar ergens wringt er wat^{xvi}. Waar is het einde als we zo mensen als oorlogsmisdadiger aan de schandpaal nagelen? De essentie van Kant is dat de mensen hun plichten vanuit het categorische perspectief nakomen. Het achterliggende mechanisme is dat mensen er op kunnen vertrouwen wat er gaat gebeuren en geen angst hoeven te hebben voor hetgeen hen te wachten staat. Dat is het omgekeerde van bijvoorbeeld de universele rechten van de mens. Dat is een opsomming van rechten, die veel mensen in veel landen nauwelijks aanspreekt en waarvan je zeker weet dat ze toch niet te realiseren zijn. Met angst en beven moet je dan maar afwachten welke milieuramp je oogst nu weer treft of welk bombardement uit naam van de vrijheid je nu weer mag verwachten^{xvii}. Wat interesseert je dan een

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

strafhof in Den Haag? Op lokale schaal is er dezelfde angst. Als allochtoon zit je bijvoorbeeld met angst te wachten op de volgende terreurdaad omdat je dat door de autochtonen in je omgeving wordt aangerekend. Je kunt een spandoek op je gevel plaatsen om dit voor de zoveelste keer af te wijzen, maar dan nog geloven ze je niet en geeft men bij een sollicitatie de voorkeur aan en autochtoon. Zijn dan de huidige ethische basis en rechtsmiddelen wel juist voor het doel vrede en minder geweld? Dit komt terug in de komende hoofdstukken.

1.1.4 De wereld is niet zwart wit

Filosofen met eenvoudige voorbeelden is een goede oefening, maar in de praktijk is er vaak een veelheid van doelen en middelen die met elkaar concurreren en waar we met onze vrije wil tussen moeten kiezen. En die keuze is niet altijd zwart wit. Een moderne compatibilist Frankfurt spreekt over een 'hierarchical mesh' waarbij er conflicterende wensen zijn op verschillende niveaus. Er zijn bijvoorbeeld bij drugs: 'lichtzinnige verslaafden', 'onwillige verslaafden' en 'gewillige verslaafden'. Alle drie de groepen hebben conflicterende wensen om de drug te willen nemen, maar hij maakt onderscheid in:

1. De groep, 'lichtzinnige verslaafden', heeft geen second-order wens om deze drug niet te nemen (gespeend van wil, en derhalve geen persoon).
2. De groep, 'onwillige verslaafden', heeft wel een second-order wens om deze drug niet te nemen (wenst vrijelijk de drug niet te nemen, wil wordt overweldigd door de verslaving)
3. De groep 'gewillige verslaafden', heeft een second-order wens deze drug juist wel te nemen (nemen gewillig de drug waar ze aan verslaafd zijn).

Critici van deze theorie stellen dat er geen zekerheid bestaat dat er conflicten zullen ontstaan, zelfs op andere niveaus van wens en voorkeur^{xviii}. Die zekerheid is er lijkt mij inderdaad niet maar de kans dat het principe zich voor kan doen lijkt me reëel. De samenleving is niet statisch en afhankelijk van de veranderingen in de situatie kan een hiërarchie ook wijzigen zowel in de drugsbehoefte als wel ook in de hiërarchie van andere behoeften. Er zijn meer compatibilisten met andere ideeën maar dit voorbeeld geeft voldoende aan dat alles minder zwart/ wit of goed/slecht is zoals vaak wordt voorgesteld. Ook Eichmann die Arendt beschrijft heeft een dergelijke hiërarchie gehad rond een veelheid van wensen.

Vraag is of je dat altijd zo eenvoudig in kunt vullen als individu. Je leeft uiteindelijk in een samenleving waar je nooit zonder kunt en waar je rekening mee moet houden. De eerste vraag is dus het doel (goed of slecht; op zich subjectief) en ten tweede of er een bepaalde hiërarchie is en tot slot hoe dat zit in de omgeving. Dan zijn er dus bepaalde normen en waarden of economische en sociale doelen die prioriteitstelling vragen, binnen een beperkte kennis en een bepaalde omgeving. Sommige mensen zullen hun doelen zorgvuldig afwegen. Andere mensen doen dat minder bewust. Drie voorbeelden, die deels aan de reclamewereld zijn ontleend:

- In WOII hadden veel Duitsers geen voorstelling van de gaskamers (is ook bijna niet voorstelbaar). Dat zou tegen hun normen en waarden zijn geweest. Maar ze hadden ook economische doelen, waarmee ze dagelijks werden geconfronteerd. De Jodenvervolging, kwam incidenteel en incompleet voor het voetlicht. De hoeveelheid herhaling, in de marketing bekend als reclamedruk (wordt continu toegepast), is soms belangrijk. Hitler zorgde voor een economisch opleving die breed werd gepromoot (herhaling); de Jodenvervolging werd langzaam opgevoerd en de gaskamers stonden helemaal niet in het promotiemateriaal.
- Economische welstand geeft een goed gevoel. Het levert veel 'onwillige verslaafden' op met de wens om deze 'drug' niet te nemen. Maar je wordt toch steeds overweldigd en blijft verslaafd, ondanks alle nadelen (bijv. milieuvuiling).
- Groepsgeest is een middel waar reclamemakers op inspelen door aan te geven dat veel mensen al meedoen en geven je het gevoel 'erbij te moeten horen'. Het is een vorm van risicoreductie; als

1.1 Constructivisme, vrije wil en doelen

zoveel mensen het vinden zal het wel goed zijn. En als het fout gaat? Sorry, als zo veel mensen het fout hadden hoe had ik het dan beter kunnen weten. En in bijvoorbeeld situaties als WOII; als ik iets vind helpt het toch niet bij zoveel andersdenkenden en ik krijg er alleen maar ellende mee. Mensen kunnen niet elke dag een brede maatschappelijke discussie voeren over de veelheid van normen en waarden. De keus zal dan vallen op hetgeen herhaaldelijk voorkomt, waar men min of meer 'onwillig verslaaf' aan is en hetgeen de omgeving doet. Waar dit voor het doel geldt, geldt dit ook voor de afweging van de middelen.

Mensen met goede en goed afgewogen doelen, die ook nog vasthouden aan de goede middelen kom je niet veel tegen in de politiek. Politici hebben meestal een en beperk aantal doelen die het makkelijkst 'verkopen'. Eichmann had waarschijnlijk vage intenties, beperkt tot één doel en muntte uit in het toepassen van de middelen. De ruimte die dit type figuren krijgen ligt aan de 'tijdgeest', die soms vrij makkelijk om kan slaan. Bij veranderen of reorganisaties is het altijd van belang te weten hoeveel mensen de verandering willen, hoeveel mensen mordicus tegen zijn en hoeveel indifferent zijn. Gaan mensen die mordicus tegen zijn coalities (wolken) vormen met indifferente individuen dan kan dat leiden tot een kantelpunt richting een negatieve stemming. De reorganisatie komt dan in zwaar weer. Eén incident en een niet te stoppen sneeuwbaaleffect is het gevolg in 'lawinegevaarlijke gebied'. Een voorbeeld in de politiek is de opkomst van Pim Fortuijn waar het succesvolle kabinet Kok geen antwoord op had. De prioriteiten in doelen (werk, werk, werk) verschoven langzaam (naar multiculturele samenleving). Men ging zich onzeker voelen met vage doelen. De 'wolken' stapelden zich langzaam op. Eén slecht TV optreden van Melkert in die situatie en je voelt als PvdA afdelingsvoorzitter (wat ik toen was); 'Nu schieten we over het kantelpunt. Hier is geen houden meer aan.' Dit ondanks dat Ad Melker inhoudelijk een prima politicus is met zijn hart op de juiste plaats. Veel mensen clusteren dan samen met de andere partij en de inktvlek verspreidt zich erg snel

1.2 Wat is Verlichting

Uitgaande van het constructivisme uit de vorige paragraaf is de vraag hoe die constructie plaats vindt. Zijn we daar als mensen bewust mee bezig of laten we ons leiden door de kerk, politici, de media of Facebook. De andere kant van de medaille is natuurlijk of je wat bereikt met je eigen denkwerk. Is het resultaat de 'investering' waard? En kan je als soldaat zelf nadenken in de frontlinie en alsnog bedanken voor de eer of volg je bevelen op?

1.2.1 Wees niet lui; de bevrijding van bevoogders

Kant schrijft zoals elke filosoof vanuit zijn leefwereld, waarbij de kerk een sterke positie heeft naast de koning. De verdienste van Kant is dat hij nauwgezet uiteenzette wat als goede handeling kan worden aangenomen. En dat was niet per definitie hetgeen de kerk verkondigde. Mensen moeten niet zomaar iets aannemen, maar zelf hun verstand gebruiken om voorlopige waarheden en normen te ontwikkelen. Kant beschreef dit in 'Wat is Verlichting'^{xix}.

Verlichting is het ontkomen van de mens aan de onmondigheid waaraan hij zelf schuldig is. Onmondigheid is het onvermogen om je van je verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Je bent zelf schuldig aan deze onmondigheid als die niet veroorzaakt wordt doordat het je ontbreekt aan verstand, maar aan de vastberadenheid en de moed om je daarvan zonder andermans leiding te bedienen. *Sapere aude!* Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen! is dan ook het motto van de Verlichting^{xx}.

Het verstand is het vermogen om logisch te redeneren. In termen van Kant: het 'vermogen der regels', ofwel het 'vermogen om middellijke (indirect) afleidingen te maken'. De rede is volgens hem het 'vermogen der principes', ofwel het 'vermogen dat begrippen voortbrengt'^{xxi}.

Vervolgens gaat Kant verder met:

'Luiheid en lafheid zijn de oorzaken, waarom een zo groot deel van de mensen, lang nadat de natuur hen van vreemde leiding heeft vrijgesproken, toch graag levenslang onmondig blijft; en waarom het voor anderen zo gemakkelijk wordt, zich tot hun bevoogders op te werpen. Het is zo gemakkelijk om onmondig te zijn. Ik hoef immers zelf geen moeite te doen, als ik een boek heb, dat voor mij als verstand fungeert, een zielzorger, die als mijn geweten dient, een arts, die mij een dieet voorschrijft enz. Ik hoef niet te denken, als ik maar kan betalen; het vervelende werk zullen anderen wel van mij overnemen. Die bevoogders, die het oppertoezicht op zich hebben genomen, zorgen er wel voor, dat verreweg het grootste deel van de mensen de stap naar mondigheid, afgezien van het feit dat het een moeizame is, ook als zeer gevaarlijk beschouwt'.

Hannah Arendt^{xxii} geef daarbij aan dat nadenken onzekerheid geeft. Als je een kamer behangt weet je waar je aan begint en dat je de klus makkelijk af krijgt. Ga je je verstand gebruiken weet je nooit waar je uitkomt. Toch vindt Arendt denken belangrijk en koppelt dat aan het geweten. 'Ethiek zal de politiek niet behoeden voor misdadige excessen; het is andersom alleen de politiek kan de ethische principes beschermen. In Nazi Duitsland en stalinistisch Rusland werden die principes vogelvrij verklaard'. Er zijn ook mensen geweest die hun principes niet inruilden, maar dat was helaas een kleine minderheid. En daar ligt nu net het probleem. **De** politiek is een organisatorische constructie van de mens zelf. Als in die constructie groepsprocessen over een kantelpunt heen gaan is juist het kenmerk dat je een lawine-effect krijgt waarbij de meerderheid die uitruil wel maakt en dan gaat het fout. Het gaat erom dat er een omgeving komt zonder lawinegevaar. De huidige politici lijken niet in staat die omgeving te creëren. De vraag is of de uiteindelijk verantwoordelijke burger dit soort kantelpunten nog kan voorkomen in de huidige ontaarde ('democratische') politieke systemen. 'Deze [goede] mensen – helaas een kleine minderheid – onderscheiden zich volgens Arendt niet door de opleiding of scholing die ze genoten hadden, maar door hun gewoonte om na te denken en voor zichzelf een oordeel te vormen over de gebeurtenissen die zich onder hun neus voltrokken. Het gaat

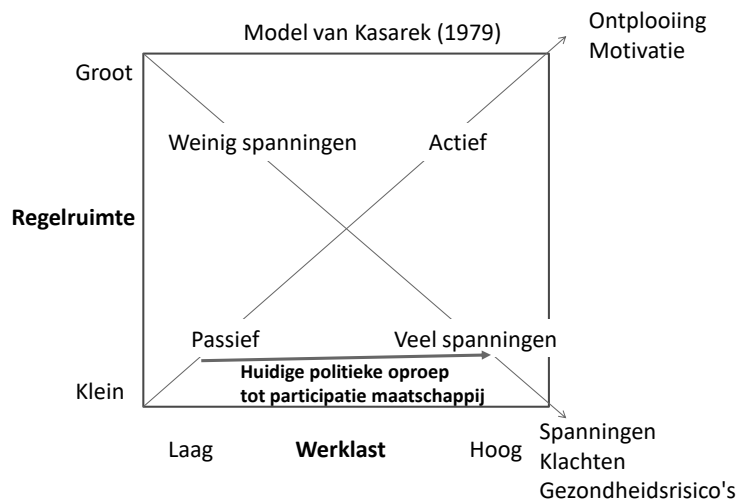
1.2 Wat is Verlichting

om een volstrekt niet-specialistische vorm van denken, waarbij iemand zich afvraagt wat hij aan het doen is en wat de zin is van wat er gebeurt'. Deze vraag houdt Arendt bezig vanaf het bijwonen van het Eichmann - proces, maar is exact wat Kant 200 jaar geleden bedoelde met Verlichting. Arendt; 'Zou de denkactiviteit als zodanig, de gewoonte om wat toevallig gebeurt of de aandacht trekt om te onderzoeken [...] tot de voorwaarden kunnen behoren waaronder mensen zich van het kwaad onthouden' en dan 'Ze heeft die vraag ook bevestigend beantwoord; alleen denkende mensen hebben een geweten. Alleen wie zich de gewoonte van het nadenken heeft eigen gemaakt, beseft dat hij niet om het even wat kan zeggen of doen, dat niet alles mogelijk is'. Ook dat is in lijn met Kant, maar die stelt: 'De mens is het enige schepsel dat moet worden opgevoed'. Je moet je ergens 'de gewoonte van het nadenken' eigen maken. Dat vraagt een lerende omgeving als voorbeeld, waarbij niet alleen de specialistische vorm van denken en logisch denken van belang zijn, maar ook het ervaren en ontwikkelen van sociale begrippen en vaardigheden die nu zijn voorbehouden aan de bevoogders.

1.2.2 Ruimte voor effectief vrij openbaar gebruik van verstand

Het is zo dat de verzorgingsstaat als 'bevoogder' de weg naar mondigheid niet urgenter maakte, maar de vraag naar 'zielzorg' schiep als markt en zelfstandigheid in de weg stond en vaak nog staat^{xxiii}. De overheid haalde op diverse manieren de regelmogelijkheden bij mensen weg wat het gebruik van verstand niet bevordert. 'Bevoogders' snijden daarmee de stap naar mondigheid af ook al gaan ze prat op de traditie van de Verlichting. Handelen en spreken geven zin aan het leven^{xxiv}. Maar als dat los van wat vrijblijvende vrijheid van meningsuiting, die niet verder komt dan de buurman omdat de media hun eigen agenda hebben waar je niet tussen komt, schiet dat niet op. Je denkwerk leidt niet tot resultaat en levert alleen maar frustratie op. Kasarek ontwikkelde daarvoor figuur 1.2.1 met twee dimensies;

- Spanningsdimensie: Naarmate de werklast hoger is en de regelruimte van in dit geval de burgers kleiner, zal de spanning toenemen.
- Activiteitsdimensie: Naarmate de werklast hoger is en de regelruimte groter zal dit meer uitdaging geven en leiden tot ontplooiing en motivatie.

Figuur 1.2.1 model van Kasarek

1.3 Naar de eeuwige vrede

De verzorgingsstaat kent in dezen weinig werklast (je hoeft niet te handelen; de bevoogder doet dat) en de regelruimte heeft de overheid, de bevoogder ook naar zich toegetrokken (*positie; passief*). Vervolgens krijgt de overheid, zoals te verwachten was het niet meer voor elkaar en moet de verzorgingsstaat veranderen naar een participatiesamenleving. De mensen moeten nu meer handelen en hun verstand gebruiken, maar de regelruimte blijft relatief laag (bureaucratie blijft; positie; veel spanning). Financieel wordt er landelijk bezuinigd (bijv. WMO) zonder dat er in dezen extra lokale regelruimte komt (lokale belastingmogelijkheden in Nederland zijn laag). Kortom noch de verzorgingsstaat noch de nieuwe participatiesamenleving dragen als organisatievorm bij aan de Verlichting die Kant voor ogen stond, namelijk die van ontplooiën en motivatie. Verder kan zich ook de situatie voordoen met veel regelruimte en weinig werklast (verzelfstandigde besturen van scholen, zorginstellingen etc.) wat kan leiden tot weinig spanning en een bepaalde arrogantie van de macht met onoplettendheid. Bepaalde personen of partijen worden dan niet scherp gehouden (geen tegenmacht) waardoor de druk (werklast) om ergens iets aan te doen vermindert. Men gebruikt dan de regelruimte soms voor andere doelen (mooie kantoorgebouwen). Dit is een handige schema voor analyses.

Vervolgens is het de vraag in hoeverre ambtenaren de handelwijze van de overheid, hun opdrachtgever, moeten volgen bij het zelfstandig nadenken. Kant:

‘Ik bedoel namelijk onder het openbare gebruik van het verstand datgene, wat iemand tot verstands-deskundige voor het hele lezerspubliek maakt. Het privégebruik noem ik, waar hij, in een bepaalde hem toevertrouwde burgerlijke positie of beroep, van zijn verstand gebruik mag maken.’ En ‘Nu is in veel zaken, die in het belang van de gemeenschap zijn, een bepaald mechanisme noodzakelijk, door middel waarvan een aantal leden van de gemeenschap zich louter passief dienen te gedragen.’

Hier maakt Kant het onderscheid vergelijkbaar met Arendt n.l. in 1) arbeid om te voorzien in levensonderhoud (verbruiksgoederen), 2) werken dat kunstmatig goederen voortbrengt (gebruiksgoederen) en 3) handelen dat zin voortbrengt^{xv}. Tot slot Kant:

- I. Zo zou het zeer verderfelijk zijn, als een officier die iets wordt bevolen, tijdens zijn dienst de doelmatigheid of het nut van dat bevel openlijk ter discussie zou stellen; hij moet gehoorzamen.
- II. Het kan hem redelijkerwijs niet worden verweten, als hij als deskundige aanmerkingen over fouten in de krijgsmacht maakt en die aan zijn publiek ter beoordeling voorlegt.
 - I. Op dezelfde wijze is een geestelijke gebonden zijn catechisanten en zijn gemeente rekenschap af te leggen in overeenstemming met de geloofsbelijdenis van de kerk, die hij dient, want op die voorwaarde is hij aangenomen.
 - II. Maar als deskundige heeft hij de volle vrijheid, hij is er zelfs toe geroepen, het publiek al zijn zorgvuldig onderzochte en welgemeende gedachten over het onjuiste in die geloofsbelijdenis mee te delen en voorstellen voor een betere organisatie van religie- en kerkzaken te uiten.

Hij (de geestelijke) zal zeggen: onze kerk leert dit en dat; dat zijn de bewijsgronden, waar hij zich van bedient. Vervolgens ontleent hij alle praktisch nut voor zijn gemeente aan voorschriften, die hij zelf niet met volle overtuiging hoeft te onderschrijven, maar hij kan zichzelf desalniettemin wel bereid verklaren daar achter te staan. Het is immers niet helemaal onmogelijk, dat daar waarheid in verborgen zou kunnen liggen, maar in ieder geval wordt er tenminste niets in aangetroffen, dat de innerlijke religie tegenspreekt. Want zou hij er dat laatste in aantreffen, dan zou hij zijn beroep niet naar eer en geweten kunnen uitoefenen; hij zou het dan moeten neerleggen.

Dus het gebruik dat een aangestelde leraar van zijn verstand, voor zijn gemeente maakt, is louter een privégebruik, omdat het altijd slechts een huiselijke gemeente is, hoe groot het aantal leden ook is; en

1.2 Wat is Verlichting

ten opzichte daarvan is hij als priester niet vrij en mag dat ook niet zijn, omdat hij een niet eigen opdracht uitvoert.

Hier is het nuttig om de geestelijke/ priester in het voorbeeld te vervangen door een beroeps politicus in een representatieve democratie. Dan staat er: 'en ten opzichte daarvan is hij als politicus niet vrij en mag dat ook niet zijn, omdat hij een niet eigen opdracht uitvoert'. Dat wil dus zeggen dat in een representatieve democratie de politicus niet bezig is met openbare handelingen in de zin van Kant.

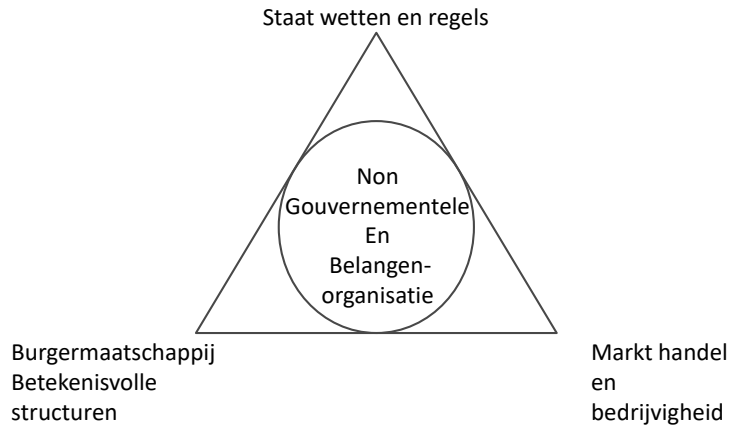
'Als de deskundige daarentegen, die door middel van publicaties tot het eigenlijke publiek, namelijk de wereld spreekt, dus als geestelijke (politicus) in het **openbare gebruik** van zijn verstand maakt, geniet hij een onbeperkte vrijheid, om van zijn eigen verstand gebruik te maken en namens zijn eigen persoon te spreken.'

De ultieme vrijheid van meningsuiting. De persoon die dit consequent doet mag blij zijn als hij lid mag blijven van een politieke partij. Veel verder dan gewoon lid zal hij niet komen. Beroeps politici houden zich, zoals de officier, aan 'het bevel' van de partij'. Degene die openbaar andere meningen gaat verkondigen komt niet door de kandidaatstellingcommissie voor de volgende verkiezingen. Dat geldt niet alleen voor de politiek, gezien de ervaring die we hebben met klokkenluiders zoals Bos bij de bouwfraude, Snowden en vele anderen. Het is dus niet zo dat je zomaar als lid van dit soort instituties 'openbaar gebruik' kunt maken van je verstand in 'onbeperkte vrijheid'. 'Foute' systemen filteren mensen die de vrijheid gebruiken eruit en rangeren ze naar de zijlijn om het effect van vrije meninguiting onschadelijk te maken. Naarmate de gemeenschap groter is zal de 'woestijn' waarin klokkenluiders terecht komen groter worden. De macht van de bevoogders die een filter vormen op uitingen en de afwijkende meningen neemt toe.

1.2.3 Burgermaatschappij in 'de democratische driehoek'

De 'democratische driehoek' van Zijderveld^{xxvi} geeft een eerste categorisering van die filters. De samenstellende delen van deze driehoek bestaan uit de staat (overheid), de markt (economie) en de burgermaatschappij. Ieder element kent zijn eigen inhoud en kracht, maar is tevens in zijn werking afhankelijk van de andere twee samenstellende delen. De staat ordent de samenleving met solide wet- en regelgeving die de rechten en plichten van burgers definieert. De markt zorgt via concurrentie, handel en bedrijvigheid voor zekerheid en voorspoed. De burgermaatschappij bestaat uit het ontwikkelen van zin- en betekenisvolle instituties, aan de hand waarvan mensen hun individuele en collectieve identiteit ontleen. De cirkel in de driehoek geeft de non-gouvernementele en belangenorganisaties aan vanuit de verschillende hoekpunten. Deze staat, markt en burgermaatschappij zijn ideaaltypen waar geen van de drie domineert. Alleen in de burgermaatschappij lijkt er volgens Kant gebruik te worden gemaakt van het openbaar gebruik van je verstand. De rest is privégebruik waar men niet vrij is en dat niet mag zijn, omdat men niet een eigen opdracht uitvoert. Te veel staatsinterventie (met politiek als wetgever) ondermijnt marktwerking. Omgekeerd leidt te veel markt tot een wereld van het recht van de sterkste, zonder saamhorigheid en solidariteit en een ultieme individualiteit. De twee kunnen samen zorgen dat privégebruik de overhand krijgt en er geen ruimte meer is voor het echte openbare gebruik van het verstand. Dat is in feite het kolonialiseren van de leefwereld (burgermaatschappij) van Habermas (hoofdstuk 3). Gemeenschappen kunnen ook burgers uitsluiten of markt en overheid frustreren.

1.3 Naar de eeuwige vrede

Figuur 1.2.2 Democratische driehoek van Zijderveld

De kernvraag lijkt hoe we de samenleving organiseren zodanig dat de burgermaatschappij en de burger hun rol kunnen spelen met individuen die effectief openbaar gebruik kunnen maken van hun verstand in onbeperkte vrijheid, zonder dat dit leidt tot te grote spanningen en het ook nog enig effect heeft. 'Bevoogders, die het oppertoezicht op zich hebben genomen' maar wel participatie, verheffing en dus Verlichting willen, moeten dat in wetgeving borgen en meer regelruimte geven. De vraag is: 'Zijn burgers zo lui en laf, of is het in de huidige 'Verlichte' situatie door alle filters niet relevant om te denken omdat men door alle filters van bevoogders toch niks bereikt in de (Westerse) samenleving'.

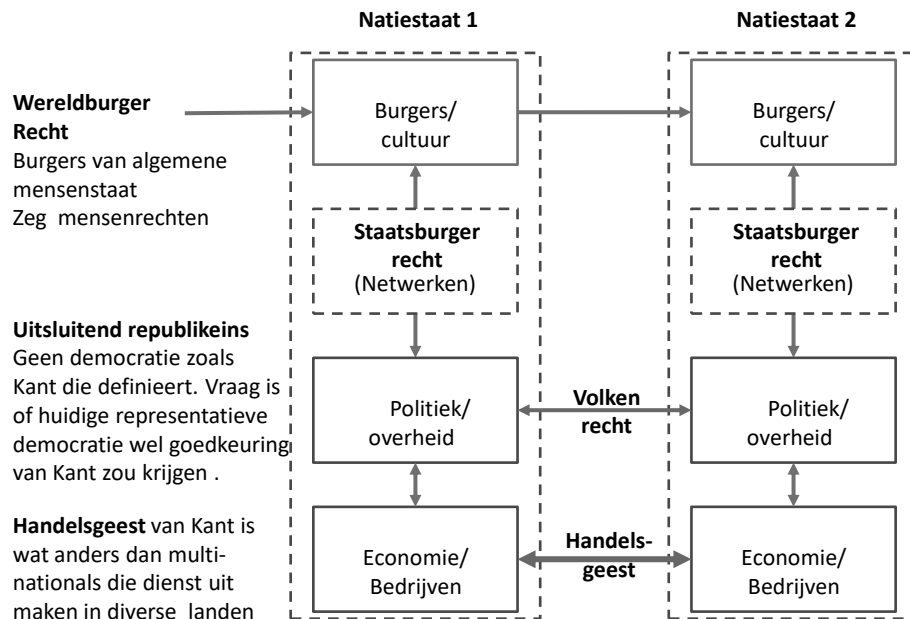
1.3 Naar de eeuwige vrede

1.3 Naar de eeuwige vrede

1.3 Naar de eeuwige vrede^{xxvii}

In een beschouwing over geweld mag ‘Naar de eeuwige vrede’ van Kant niet ontbreken. Kant leefde ten tijde van Pruisische keizers en de Franse revolutie. Ellis^{xxviii} doet een respectabele poging de inzichten van Kant te vertalen en te interpreteren voor de huidige tijd. Ze komt tot de conclusie dat Kant’s provisionalism een brede standaard biedt voor politiek recht dat serieus inspeelt op de specifieke historische en geografische situaties. Provisionalism houdt in dat elke vorm van kennis, met inbegrip van religie, slechts voorlopig is. Over wat mensen nu denken zullen anderen binnenkort waarschijnlijk anders denken. Dit sluit aan op constructivisme. Kant is daarbij achterdochtig ten opzichte van paternalisme, waar het gaat om samenklonteren van macht, ongeacht waar het ontstaat. Hij is niet mordicus tegen macht maar geleidelijk veranderen van machtsposities onder ordentelijke voorwaarden is beter dan revolutie. Kant zou dan ook westerse inmengingen zoals die zich nu voordoen afkeuren en interne evolutie naar betere regimes voorstaan. Hier volgen een paar elementen aan de hand van figuur 1.3.1 aansluitend op de democratische driehoek en in lijn met Kant over natiestaten.

Schema Kant “Naar Eeuwige vrede” .

Figuur 1.3.1 Elementen uit ‘Naar de eeuwige vrede’

De drie punten en de cirkel van de driehoek zijn in een kolom gezet voor twee naties. Mensenrechten zoals die door de VN worden geformuleerd zijn in dit schema geen blokje. Kant gaat er vanuit dat staten die samen een verbond aangaan een republikeinse staatvorm hebben (met bepaalde vrijheden en rechten). Ze gaan een relatie aan, die te ontbinden is en waaraan voorwaarden zijn verbonden (republikeinse staatvorm). Dus niet zoals in de VN waarin elk land kan toetreden ongeacht de wijze waarop hun bestuur in elkaar zit. Mensenrechten beperken zich voornamelijk tot asielrecht. Ga je mensen wereldwijd rechten toekennen, dan zijn staten niet meer vrij zoals Kant dat wil. Zij moeten zich dan immers richten naar die rechten. Via de VN waar bijna alle landen in zitten probeert het westen nu druk uit te oefenen op de wijze waarop landen hun staatvorm inrichten, met vooral de